

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

УДК 1: [322+329] :: (470+571)
DOI 10.35423/2078-8142.2021.2.2.1

К. Б. Зборовська,
кандидатка філософських наук,
відповідальна секретарка журналу
«Філософська думка»,
Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України,
м. Київ, Україна
e-mail: xenija.zborovska@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0949-3801>

АРГУМЕНТАТИВНИЙ АНАЛІЗ МІФОЛОГЕМ ДОКТРИНИ «РУСЬКИЙ МІР»

У статті здійснено аналіз двох базових ідеологем доктрини «руський мір»: міфу про три братні народи та міфу про тисячолітню історію Росії-Русі та неперервну генеалогію «від Володимира до Володимира». Постулюється, що ідеологія «руського міра» не відповідає за визначенням критеріям чіткості, ясності, однозначності; значення її ключових понять є максимально варіабельними, залежать від контексту, використовують з підміною сенсу у загальнозначущих формулюваннях, де не передбачається уточнення нестандартного вживання терміну; відбувається підміна ідентичностей, через що можлива маніпуляція історичними фактами та пам'яттю народу; такі неформальні логічні хиби, як звернення до сили, звернення до страху, несправжній шотландець, оптова угода та отруєння джерела використовуються повсякчас російськими ідеологами в своїх аргументативних практиках. Окремо акцентується увага на зверненості російських міфологем до минулого, до спільної історії, пам'яті, на побутуванні апеляції до традиції та обрядів, що становлять той базис російської «православної» ідеології, який дає змогу говорити про тисячолітню історію цього політичного утворення. При цьому, зміна державних режимів, ідеологій, цілей та геополітичного статусу ніяк не впливають на цілісність і неперервність цієї тисячолітньої історії. Авторка

акцентує увагу на тому, що масив ідеологічних міфів Росії не можна назвати виваженою системою політичних догм, це радше ризоматична система маніпуляцій, плинність якої забезпечує їй можливість ухилившись від контраргументів та виявлення історичних підмін.

Ключові слова: *міфологема, ідеологічна доктрина, «руській мір», ідентичність, православ'я, аргументативні практики.*

Мета даного дослідження – виявлення, аргументативний аналіз та деконструкція двох базових ідеологем доктрини «руській мір». Ці ідеологеми є одними з основних «меседжів» інформаційної політики Росії, які спрямовані як усередину неї самої, так і назовні – для створення вигідної для неї картини світу. Наявність цих ідеологем в інформаційному та символічному полі як України, так і світу, маніпуляція ними та вписування їх у реальний контекст українського культурного простору призводять до викривленого сприйняття російської політики й історії. Тому цю статтю присвячено розкриттю тих викривлень та смислових підмін, які онтологічно містяться в ідеологемах «руського міра», і які можуть бути проаналізовані як типові помилки в контексті теорії аргументації. Таке дослідження має на меті напрацювання умовного «словника» міфологем «руського міра», яким можна було б користуватись під час ведення ґрунтовного інформаційного протистояння. Крім того, помилки, свідомо чи позасвідомо припущені ідеологами «руського міра», є досить показовими в контексті історико-філософського та історичного дослідження, й можуть вказати на ті історичні лакуни нашої власної української історії, які потрібно заповнити адекватними та науковими дослідженнями.

Російські міфологеми, які стосуються питань релігії, державності, національності, історичного поступу та геополітики було розглянуто у наших попередніх статтях. Тут лише коротко окреслимо, що, на нашу думку, базовою ідеологемою російської пропаганди є міф «православ'я – основа російської ідентичності», оскільки, по-перше, із цієї тези за допомоги вправних смислових маніпуляцій виводиться більшість інших ідеологем, по-друге, цей

міф тлумачиться та використовується самими російськими ідеологами неймовірно різнопланово та у найрізноманітніших контекстах, зокрема соціальному, політичному, культурному, геополітичному, і, що досить резонно, далеко не першою чергою, в релігійному контексті. Можна зазначити, що в тезі «православ'я – основа російської ідентичності» відбувається свідомо підміна понять, а саме: під православ'ям розуміється не сповідання християнської віри в межах догматичних постанов семи Вселенських Соборів, Святого Письма та вчення отців Церкви, а певна ідеологема, догматом якої є передусім сповідання російського патріотизму та моралісність громадянина на благо держави. У теорії аргументації така маніпуляція називається нетотожністю поняття самому собі в єдиному смислового полі. Власне із цієї ідеологеми беруть початок більшість міфологем російської пропаганди, як можна буде побачити з даного дослідження.

1. Міф про три братні народи

Одним з базових міфів російської ідеології є теза про три братні народи – Росію, Україну, Білорусь, об'єднання яких утворює так звану «святую Русь», котра має бути ядром у звершенні світової місії Росії.

Наведу лише кілька аргументів, які наводять прихильники такої точки зору:

- 1) спільна історична доля, так званий імпринтинг у формуванні історичної свідомості народу;
- 2) формування спільного культурного коду, чому сприяли торговельно-економічні зв'язки;
- 3) фундаментально-іманентні особливості спільної культури на противагу бездуховності культури Заходу;
- 4) близькість духовних прагнень, соціально-моральних імперативів тощо.

Такі химерні і досить загальні аргументи межують з нібито конкретно-історичними прикладами «спільної» пам'яті та

спільного «патріотичного обов'язку», який ми маємо перед нашими предками, котрі відвойовували нам мирне життя.

У межах даної статті ми не будемо здійснювати аналіз історичних подій з позначенням конкретних фактів далеко неспільної історії трьох згадуваних народів, – таке дослідження потребує окремої монографії та інструментарію. Хотілося б лише акцентувати увагу на внутрішній суперечливості самих тих тез, якими обрамлений даний міф.

По-перше, у риториці більшості ідеологів «руського міра» від самого початку і до сьогодні теза єдності братніх народів повсякчас межує з тезою про їхні сепаратистські настрої, спроби втілення яких якимись місцевими «самостійниками» вносять розбрат у цю кровну національно-культурну спорідненість. Яскравий приклад – позиція російського історика М. І. Ульянова, який стверджував: «Росіяни поставлені будуть перед необхідністю обашкірюватися, отатарюватися, українізуватися і т. ін. Наш народ тому змушений або знайти гідне для всіх народів рішення національного питання в межах спільної держави, або якщо це зустрічає саботаж і цьому протиставляється ідея розділу Росії, грудьми стати на захист власного існування» [1, с. 309]. Постановка питання дуже проста: або ви згодні жити з нами разом «по доброму», або ж ми силою вас примусимо. І це не маніпуляція висловлюванням історика, далі він наводить припущення, яке чудово репрезентує маніакальну шизофренічність будь-якого націоналізму в його крайніх виявах: «Човен сепаратизму може припливти до бажаного берега тільки через море великоруської крові. Нарікаючи на геноцид і вітаючи видання законів проти нього, самостійники плекають ідею геноциду проти великоросів» [1, с. 309]. Крім того, М. Ульянов стверджував, що російська культура «золотого віку» належить великоросам, білорусам та українцям (малоросам), акцентуючи на їх єдності, але водночас і на першості в цій єдності однієї панівної нації: «От чому «росіянин» та «великорос» – поняття незлитні. Одне означає аморфну етнографічну групу, що стоїть на низькому культурному рівні, інше – категорію історичну, активну, творчий шар народу, не

пов'язаний з хоч би якою «етнографією» – носій душі та полум'я нашої історії. Росіяни – це та група населення, що їх історична доля пов'язана з державністю та з культурою» [1, с. 369]. Що знаково, перелічується досить значна кількість негативних рис як білоруського, так і «малороського» народів, особливо тих, які підтримують самобутність, відокремленість від «руського міра», «намагання» самостійності та пошуку власного шляху. Натомість, негативні якості росіян якщо і зазначаються, то завжди підкреслюється, що понад те – це богообраний народ, і це все виправдовує, як писав М. О. Бердяєв, конче потрібне піднесення російської людини до всесвітнього значення [див.: 2].

Спробуємо виокремити аргументи, які розгортають тезу про три братні народи:

- 1) є один єдиний народ – російський;
- 2) в його межах є інші народи, не такі величні; серед них є два – «малороський» та білоруський народи, які не дуже хороші, повсякчас хочуть самостійності, але вони більші за інші;
- 3) російський народ, білоруський та «малороський» – це важлива тріада, основа святої Русі, яка єдина і неподільна;
- 4) при цьому месіанський характер та богообраність має тільки російський народ, на який покладається відповідальність за єдність Русі та її роль у світовій історії, а також росіяни мають допомагати іншим братнім народам;
- 5) інші народи в межах Росії жаліються на геноцид та жорсткі методи, а самі тільки й виношують геноцид проти самих «великоросів»;
- 6) за умови спроб набути самостійності, інші народи варто втопити в крові за їхню неслухняність.

Маємо відзначити, що чим далі від базової тези міфу про православ'я як основу російської ідентичності (про це йдеться докладніше в інших наших публікаціях), тим більш варіабельними та менш упорядкованими стають аргументативні практики російських ідеологів. У наведеній аргументації наявні такі помилки:

1) Звернення до сили – хиба відволікання погрозою використання сили (у даному випадку – примус до єдності, а при порушенні – погрози «морем крові»), щоб примусити опонента погодитися з висновком; зазвичай використовується у випадках, коли або немає доказів, або раціональна аргументація невірна або відсутня;

2) звернення до страху – хиба відволікання, в якій явно або опосередковано використовуються почуття наявних страхів та упереджень опонента чи аудиторії (страх «бездуховного Заходу», втрати культури, пам'яті, мови, спільної історії, нездатність до самостійності, втрата «братства»);

3) оптова угода – хиба, яка полягає в такому припущенні: речі, які культура чи традиція вимагає групувати разом, мають завжди об'єднуватись саме в цей спосіб; побутування народів Східної Європи можливе лише у спосіб «Святої Русі» під проводом «великоросів»;

4) отруєння джерела – хиба, яка полягає в негативному описі особи, що її представляють аудиторії, з наміром дискредитувати все, що може бути надалі цією особою сказано (у даному випадку білоруси та українці представляються з акцентом на їхні етнонаціональні нібито негативні якості);

5) помилка диференціації – хиба, яка полягає у перенесенні статистично вірного твердження на окремих представників (більшість слов'ян – росіяни, отже, українці/білоруси/татари – теж росіяни);

6) фальшива дилема – хиба, яка полягає у розгляді двох альтернативних точок зору так, наче вони вичерпують всі можливості, хоча це не так (або «Свята Русь», або «бездуховний гнилий Захід») та ін.

Приклади таких помилок можна наводити безліч, оскільки варіацій цієї тези про «братні народи» також незліченна кількість. У даному аналізі наведено лише деякі, які, на нашу думку, є найбільш суттєвими, і подальший їхній аналіз міг би стати основою окремого ґрунтовного дослідження із залученням логіко-методологічного інструментарію.

Наостанок хотілося б лише підкреслити, що у своїй аргументації російські ідеологи також викривлюють значення обов'язку: обов'язок «руського міра» і «великоросов» полягає виключно у пануванні, радше навіть зверхності, у богообраності, натомість та частина обов'язку, яка передбачає несення відповідальності за війни, геноцид, утиски, Голодомор, – максимально відсторонюється від «великоросів» і перекладається в якості вини на самих жертв – «братні народи», які самі в усіх цих бідах і знущаннях винуваті. «Великороси» тут постають не як гнобителі, а як рятувальники цих народів від них самих – поглинання України є спасінням українців від їхніх власних слабкостей та невірних рішень. Будь-які спроби спротиву розцінюються як боротьба проти волі Божої та історичних ідеалів людства. Аналіз такого стану має відбуватися із залученням політичної психології та постколоніальних студій, адже в жодні межі логічної аргументації подібна постановка питання не вписується.

2. Міф про тисячолітню історію Росії-Русі та неперервну генеалогію від Володимира до Володимира

Православ'я «подарувало Росії тисячолітню історію... і зробило те, чого раніше не було – звернулось до людини, до її совісті та до її душі з вічним прзивом до милосердя, добра та любові» [4]. У цьому висловлюванні президент РФ В. В. Путін окреслив ще одну тезу, яка впливає з міфу про православ'я як основу російської ідентичності. А самі російські ідеологи відзначають, що «культурно-символічний код російської ідентичності є апеляцією до минулого, спирається на історичні традиції, культурні символи та висловлює базові людські потреби до виживання» [3]. Саме ця зверненість до минулого, до спільної історії, пам'яті, апеляція до традицій та обрядів становлять той базис російської «православної» ідеології, який дає змогу говорити про тисячолітню історію цього політичного утворення. При цьому, зміна державних режимів, ідеологій, цілей та геополітичного статусу ніяк не впливають на цілісність і неперервність цієї тисячолітньої історії. Яскравим прикладом цього є ще одне

висловлювання В. В. Путіна, за яким «комуністична ідеологія споріднена з християнством. Свобода, братерство, рівність, справедливість – це все закладено у Святому Письмі, це все там є» [6], а «кодекс будівельника комунізму дуже нагадує Біблію... Це така витримка з Біблії насправді» [5]. Подібні ідеї у працях сучасних ідеологів отримують наступне обґрунтування: соборність, духовна згуртованість, релігійне благочестя як ідеали месіанства російського народу з релігійного ракурсу перейшли у соціально-політичний контекст під час комуністичного режиму. Цінності та ідеологію радянського періоду розглядають як спробу секуляризувати православну етику, що сприяло об'єднанню всієї країни, швидкому розвитку індустріалізації та соціального прогресу.

Така спроба утвердження тяглості російської державності є не таким старим конструктом: «тисячолітня історія» почала використовуватися як новий метанарратив з 2003 р., адже це дає російським ідеологам змогу не лише давати оцінку подіям початку 1990-х років, а й розглядати їх як закономірний етап розвитку державності.

Деконструкція цього міфу може зайняти цілі томи історичних досліджень та виявлень фальсифікації, історико-філософського аналізу та аналізу теологічних текстів. Тому наведемо тут лише короткий аргументативний аналіз. Власне, ствердження істинності тисячолітньої історії Росії-Русі та неперервності генеалогії «від Володимира до Володимира» містить у собі формальну логічну хибу, а саме – хибу з людиною в масці. Цю хибу ще також називають підміною ідентичностей, коли відбувається підміна сутностей, ідентичних за деякими властивостями, що може призвести до неправильного висновку. Тобто можна стверджувати, що Московське царство, Російська імперія, СРСР та РФ є ідентичними за деякими властивостями, але це не робить їх повністю ідентичними. Відповідно, підміна цих ідентичностей є brutальним способом маніпуляції.

Тож, зробимо певні узагальнення нашого дослідження:

1) ідеологія «руського міра» не відповідає за визначенням критеріям чіткості, ясності, однозначності;

2) значення її ключових понять є максимально варіабельними, залежать від контексту, використовують з підміною сенсу у загальнозначимих формулюваннях, де не передбачається уточнення нестандартного вживання терміна;

3) також відбувається підміна ідентичностей, через що можлива маніпуляція історичними фактами та пам'яттю народу;

4) такі неформальні логічні хиби, як звернення до сили, звернення до страху, несправжній шотландець, оптова угода та отруєння джерела використовуються повсякчас російськими ідеологами у своїх аргументативних практиках.

З огляду на це, проблематичним є визначення самої сутності «російськості», «російської ідентичності», а також окреслення цілей і завдань месіанського богообраного народу Русі – усі визначення є нечіткими, надто широкими та спираються на заперечення. Власне тому цей масив ідеологічних міфів не можна назвати виваженою системою політичних догм, це радше ризоматична система маніпуляцій, плінність якої забезпечує її можливість ухилитись від контраргументів та виявлення історичних підмін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базанов П. Н. *«Петропольский Тацит» в изгнании: жизнь и творчество русского историка Николая Ульянова*. Санкт-Петербург: Владимир Даль, 2018. 511 с.

2. Бердяев Н. А. *Судьба России: опыты по психологии войны и национальности*. Москва: Изд. Г. А. Лемана, С. И. Сахарова, 1918. [4], V, [3]. 240 с.

3. *Гражданская этническая, региональная идентичность. Вчера, сегодня, завтра*. Москва: РОССПЭН, 2013. 485 с.

4. Путин: без православия у России не было бы её 1000-летней истории. *Красная весна*, 2018. URL: <https://rossaprimavera.ru/news/168d063d>.

5. Путин признался в симпатии к созвучным Библии коммунистическим идеям. *Интерфакс*, 2016. URL: <https://www.interfax.ru/russia/491445>.

6. Путин сравнил коммунистическую идеологию с христианством. *TACC*, 2018. URL: <https://tass.ru/ob-schestvo/4872596>.

REFERENCES

Bazanov, P. (2018). "Petropolsky Tacitus" in exile: the life and work of the Russian historian Nikolai Ulyanov. St. Petersburg: Vladimir Dal, 511. [In Russian].

Berdyayev, N. (1918). The fate of Russia: experiments on the psychology of war and nationality (G. A. Lemana & S. I. Sakharova, Eds.). Moscow, 240. [In Russian].

Civil ethnic, regional identity. Yesterday Today Tomorrow. (2013). Moscow: ROSSPEN, 485. [In Russian].

Putin: without Orthodoxy, Russia would not have its 1000-year history. Red Spring (2018). Retrieved from: <https://rossaprimavera.ru/news/168d063d> [In Russian].

Putin confessed his sympathy for biblical communist ideas. (2016). Interfax. Retrieved from: <https://www.interfax.ru/russia/491445> [In Russian].

Putin compared communist ideology with Christianity (2018). TASS. Retrieved from: <https://tass.ru/ob-schestvo/4872596> [In Russian].

Xenija Zborovska

Candidate of Philosophical Sciences (Ph.D.), Executive Secretary of the «Philosophical Thought» Journal, H. S. Skovoroda Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of Ukraine; Kyiv, Ukraine; e-mail: xenija.zborovska@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0949-3801>

Argumentive analysis of the mythologists of the russian world doctrine

Abstract

The article analyzes two fundamental ideologies of the "Russian world" doctrine: the myth of the three fraternal peoples and the myth of the millennial history of Russia-Russia, and the endless genealogy from Vladimir to Vladimir. It is postulated that the ideology of the "Russian measure" does not meet the definition of the criteria of clarity, clarity, and unambiguity; the meanings of its key concepts are as variable as possible, depending on the context used with the substitution of meaning in general formulations, which do not provide for clarification of non-standard use of the term; there is a substitution of identities, which makes it possible to manipulate the historical facts and memory of the people; such informal logical errors as recourse to force, recourse to fear, false Scotsman, wholesale bargaining, and source poisoning are always used by Russian ideologues in their argumentative practices. Special attention is paid to Russian mythologists' appeal to the past, to common history and memory, and to the request to the traditions and rites that form the basis of Russian "Orthodox" ideology, which allows us to talk about the millennial history of this political entity. At the same time, changes in state regimes, ideologies, goals, and geopolitical status do not affect the integrity and continuity of this millennial history. The author emphasizes that the array of ideological myths of Russia can not be called a balanced system of political dogmas but rather a rhizomatic system of manipulation, the fluidity of which provides its ability to evade counter-arguments and identify historical substitutions. Therefore, this article is devoted to disclosing those distortions and semantic substitutions that are ontologically contained in the ideologies of the "Russian world" and which can be analyzed as typical errors in the context of argumentation theory. This study aims to develop a conditional "dictionary" of mythologists of the "Russian world," which could be used during an all-out information confrontation. In addition, the mistakes made consciously or unconsciously by the ideologues of the "Russian world" are quite significant in the context of historical, philosophical, and historical research and may indicate those historical gaps in our Ukrainian history that need to be filled with adequate and scientific research.

Keywords: *mythologism, ideological doctrine, "russian world", identity, Orthodoxy, argumentative practices.*